

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 25, Vol. 2
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2348-7143

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

March 2020 Special Issue- 25 Vol. 2

The Current Issues in Social Sciences in India (CISSI-2020)

**Chief Editor
Mr. Arun B. Godam**

**Guest Chief Editor
Prof. Dr. B. D. Kokate (I/C Principal)**

**Dr. S. S. Undare (Vice Principal)
Dr. G. A. Mohite (Vice Principal)**

**Editor
Dr. R. K. Kale**

**Co-Editors
Dr. S. N. Akulwar
Dr. B. D. Jadhavar
Dr. S. E. Ghumatkar**

Balbhim Arts, Science & Commerce College, Beed

Shaurya Publication, Latur

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 25, Vol. 2
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

SPECIAL ISSUE – 25 Vol 2

Title of the issue : - The Current Issues in Social Sciences in India (CISSI-2020)

© All rights reserved with the College & publisher Price : Rs. 400/-

**Chief Editor – Arun Godam
Latur**

**Guest Chief Editor
Prof. Dr. B. D. Kokate (I/C Principal)**

**Dr. S. S. Undare (Vice Principal)
Dr. G. A. Mohite (Vice Principal)**

**Editor
Dr. R. K. Kale**

**Co-Editors
Dr. S. N. Akulwar
Dr. B. D. Jadhavar
Dr. S. E. Ghumatkar**

Balbhim Arts, Science & Commerce College, Beed

**Published BY
Shaurya Publication
Old MIDC , Near Kirti Gold Chowk, Latur
Email- hitechresearch11@gmail.com , 8149668999**

**Printed By.
Shaurya Offset
Old MIDC , Near Kirti Gold Chowk, Latur
Email- hitechresearch11@gmail.com**

EDITION : March 2020

INDEX

1.	भारतीय अर्थव्यवस्था और वस्तु एवं सेवा कर (जी.एस.टी.) एक विश्लेषणात्मक अध्ययन डॉ.संभाजी किसन कदम, डॉ.राजकुमार नागवंशी	1
2.	रामदरष मिश्र और आनंद यादव के उपन्यासों में ग्रामीण राजनीति डॉ. अनिल काळे	9
3.	तब से अब तक...सोशल मीडिया और मानव डॉ. अनिल काळे	14
4.	आंतकवाद कारण और परिणाम प्रा.डॉ.जे.एस.ढवळे	19
5.	भारतीय संविधान आणि कलम ३७० प्रा.डॉ. अविनाश पांचाळ	22
6.	ग्रामीण विकास में सूचना और तकनीक का योगदान डॉ. एस. एस. बिरंगणे	27
7.	उपभोग प्रवृत्तीच्यासिध्दाचे विश्लेषणात्मक अभ्यास प्रा.बोगुलवार ए.एच.	30
8.	वर्धा जिल्ह्यातील कृषी घनतेच्या अभिक्षेत्रीय वितरणाचा अभ्यास प्रा. बुद्धघोष मधुकरराव लोहकरे	33
9.	भारतीय लोकशाही आणि धर्मनिरपेक्षतेचे तत्व : एक चिकित्सक विश्लेषण डॉ.चंद्रशेखर काशिनाथ तळेकर	37
10.	दहशतवाद - एक समस्या चव्हाण छगण फुला	40
11.	"डिजिटल पेमेंट प्रणालीचा अर्थशास्त्रीय अभ्यास" प्रा.डॉ. माणिक चव्हाण	43
12.	महाराष्ट्रातील सहकारी बँकांची दशा व दिशा प्रा. अशोकराव नरसिंगराव चित्ते	48
13.	नागरिकत्व दुरुस्ती कायदा : मुद्दे, वाद आणि वास्तव डॉ. सौ. सुनीता चक्रधर दळवी.	53
14.	जागतिकीकरणानंतर भारतातील शेतकरी आत्महत्या एक आढावा प्रा.नितीन दत्तात्रय दारमोड	57
15.	नागरिकत्व दुरुस्ती कायद्यातील अलिकडील समस्या डॉ. वाल्हेकर दत्तात्रय हरिभाउ	61
16.	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर नॉटबंदीचे परिणाम डॉ. दास डी.के.	63
17.	'ग्रामीण संयुक्त कुटुंबाचे विघटन - एक समाजशास्त्रीय अभ्यास.' डॉ.दत्ता तंगलवाड	67
18.	कॅशलेस व्यवहारांचे विविध पर्याय व त्यांचे परिणाम भगवान शंकरराव देशमुख	71

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 25, Vol. 2
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

19.	"भारतातील चलनाचे निश्चलीकरण : कारणे आणि परिणाम" डॉ. देविदास नागरगोजे	75
20.	भारतीय राज्यघटना आणि मानव अधिकार प्रा. धर्मराज केशवराव कटके	78
21.	वैदिक व उत्तरवैदिक कालखंडातील स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा एक मिमांसा फकिरा भगवान राजगुरु	84
22.	उपासमार आणि कुपोषण या समस्येवर शालेय पोषण आहार योजनेचा झालेला सकारात्मक परिणाम वर्षा शेषराव गाडवे	90
23.	संयुक्त कुटुंब पध्दतीचा न्हास : कारणे व परिणाम प्रा. गाडवे मनिषा महारुद्र	93
24.	नागरिकत्व सुधारणा कायदा : भ्रम आणि वास्तव डॉ. गजानन देवराव चिट्टेवाड	96
25.	भारतातील राज्यनिहाय ग्रामीण व नागरी बेरोजगारी दर : कारणे आणि उपाय डॉ.गणेश बापूराव गावंडे	100
26.	दहशतवादाचे स्वरूप व उपाययोजना Nature of Terrorism and Remedies सुर्यवंशी गणेश दामाजी	107
27.	मराठवाड्यातील सामाजिक चळवळीत शैला लोहियांचे योगदान डॉ. गंगणे आर. व्ही.	112
28.	आधुनिक तंत्रज्ञान आणि ग्रामीण विकास गौतम नागनाथ येडे	116
29.	महिला सबलीकरण आणि भारतीय धोरणे भगवानसिंग देवेसिंग गिरासे	118
30.	ग्रामीण विकासात माहिती तंत्रज्ञानाची भूमिका प्रा. डॉ. चंद्रषेखर इं. गित्ते	122
31.	राज्यपाल : राज्य प्रशासनातील बदलत्या भूमिकेचे विश्लेषण प्रा.डॉ. ए. एल. गोरे	127
32.	भारतातील बेरोजगारी - कारणे आणि उपाय प्रा. डॉ. गोवर्धन खेडकर	131
33.	भारताच्या विदेशी व्यापाराची संरचना : एक अभ्यास प्रा. डॉ. गोवर्धन के. वायसे, प्रा. डॉ. सुरेश ई. घुमटकर	134
34.	राज्यपालाचे प्रशासनातील स्थान, भूमिका आणि अधिकार व कार्य प्रा. डॉ. सुधाकर एस. हांगे	137
35.	हुंडा प्रथा : एक सामाजिक समस्या प्रा. डॉ. पावडे के. डब्ल्यु.	140
36.	महिला सक्षमीकरण: कायदे आणि योजना प्रा. डॉ. हरी साधू वाघमारे	143
37.	सबाल्टर्न इतिहासलेखणाची वैचारिक भूमिका : एक अभ्यास डॉ. इंगळे चत्रभूज बंकटराव	150

भारतीय राज्यघटना आणि मानव अधिकार

प्रा. धर्मराज केशवराव कटके

लोकप्रशासन विभाग प्रमुख, कला व विज्ञान महाविद्यालय गढी, ता.गेवराई जि. बीड

मानवी हक्काची संकल्पना नैसर्गिक न्यायावर आधारलेली आहे. जीवन जगण्याचे स्वातंत्र्य हा मानवाचा जन्मसिद्ध अधिकार आहे. हा अधिकार सर्व मानव अधिकारांचा स्रोत समजला जातो. स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता ही मानव अधिकारांची त्रिवेणी आहे. त्रिवेणी लोकशाहीचा पाया आणि कळस दोन्ही आहे. मानवी हक्क अबाधित राखण्यासाठी संस्थांकडून वेळोवेळी धोरणांची निर्मिती केली जाते. ही धोरणे व कायदे सामाजिक न्याय यावर आधारलेले असतात. मानव अधिकार यांच्या संरक्षणाची जबाबदारी शासन व्यवस्थेवर येते.

10 डिसेंबर 1948 रोजी संयुक्त राष्ट्र संघाच्या आमसभेने universal Declaration of Human Rights हा दस्तऐवज मानव जातीच्या हाती दिला. त्यामध्ये "All human beings are born with equal and inalienable and fundamental." या जाहीरनाम्यातील सर्वांसाठी न्याय आणि सर्वांसाठी प्रतिष्ठा हे मानवी अधिकारांचे केंद्रीय सूत्र आहे. मानव अधिकार यासंबंधी विविध कलमांची तरतूद केलेली आहे. मानव अधिकारांची जगभरामध्ये घोषणा झाली. तेंव्हा भारतीय राज्यघटनेची निर्मिती होत होती. मानव अधिकारांच्या जाहीरनाम्यातील हक्कांचा भारतीय राज्यघटनेमध्ये बऱ्याच अंशी अंतर्भाव दिसून येतो. उद्देश पत्रिकेमध्ये स्वातंत्र्य, समता, बंधुता हे मूल्य प्रवर्तित झाल्याचे दिसून येतात. तसेच राज्यघटनेच्या 3 भागात मूलभूत अधिकारांचा समावेश केलेला आहे. राज्य घटनेच्या 4 भागात राज्याच्या धोरणाची मार्गदर्शक तत्वे निर्धारित केलेली आहेत. नागरिकांकडून दुसऱ्यांच्या हक्कावर गदा येऊ नये म्हणून देखिल 10 मूलभूत कर्तव्य भारतीय राज्यघटनेत समाविष्ट करण्यात आलेली आहेत. मानवी अधिकारांच्या संरक्षणासाठी संसद व विविध विधिमंडळांकडून धोरणे व कायदे वेळोवेळी केले जातात. मानव अधिकार यांच्या अस्तित्वाशिवाय व प्रगत समाजाची, माणूसपणाची कल्पनाच करता येत नाही. म्हणून मानवी हक्काच्या संरक्षणाची अत्यंत गरज आहे. न्याययुक्त समाज निर्मिती, जातिभेदाचा विषवृक्ष, पुरुष प्रधान समाजात स्त्रियांची अवहेलना, दारिद्र्य, भ्रष्टाचार, दुर्बल समाजघटक, सर्वसमावेशक विकासाचा अभाव, कायद्याचा होणारा अधिक्षेप दहशतवाद, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या, पर्यावरण अवनती ही सद्यस्थितीतील मानवी हक्का समोरील आव्हाने म्हणून उभी आहेत. सध्याच्या परिस्थितीत मानवी हक्कांच्या संवर्धन आणि संरक्षणासाठी भारतीय राज्यघटनेमध्ये नव्या कलमांमध्ये न्याय लेखाची तरतूद करण्यात आलेली आहे. त्याचबरोबर विविध आंतरराष्ट्रीय संस्था, संघटना, राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय आयोग, अशासकीय संस्था धोरण कार्यक्रम व बिगर शासकीय संस्था या सक्रियपणे कार्य करीत आहेत. मानवी अधिकार यांच्या संरक्षणासाठी पोलिस यंत्रणा शिक्षण संस्था, मूल्याधिष्ठित शिक्षण प्रणाली, प्रसार माध्यमे, विविध विद्यापीठे, महाविद्यालयांमध्ये विविध अध्यासन केंद्रांची स्थापना करणे व सक्रिय होणे अत्यंत गरजेचे आहे. नागरिकांनी जर मूलभूत हक्क

भारतीय राज्यघटना आणि मानव अधिकार

प्रा. धर्मराज केशवराव कटके

लोकप्रशासन विभाग प्रमुख, कला व विज्ञान महाविद्यालय गठी, ता.गेवराई जि. बीड

मानवी हक्काची संकल्पना नैसर्गिक न्यायावर आधारलेली आहे. जीवन जगण्याचे स्वातंत्र्य हा मानवाचा जन्मसिद्ध अधिकार आहे. हा अधिकार सर्व मानव अधिकारांचा स्रोत समजला जातो. स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता ही मानव अधिकारांची त्रिवेणी आहे. त्रिवेणी लोकशाहीचा पाया आणि कळस दोन्ही आहे. मानवी हक्क अबाधित राखण्यासाठी संस्थांकडून वेळोवेळी धोरणांची निर्मिती केली जाते. हि धोरणे व कायदे सामाजिक न्याय यावर आधारलेले असतात. मानव अधिकार यांच्या संरक्षणाची जबाबदारी शासन व्यवस्थेवर येते.

10 डिसेंबर 1948 रोजी संयुक्त राष्ट्र संघाच्या आमसभेने universal Declaration of Human Rights हा दस्तऐवज मानव जातीच्या हाती दिला. त्यामध्ये "All human beings are born with equal and inalienable and fundamental." या जाहीरनाम्यातील सर्वांसाठी न्याय आणि सर्वांसाठी प्रतिष्ठा हे मानवी अधिकारांचे केंद्रीय सूत्र आहे. मानव अधिकार यासंबंधी विविध कलमांची तरतूद केलेली आहे. मानव अधिकारांची जगभरामध्ये घोषणा झाली. तेंव्हा भारतीय राज्यघटनेची निर्मिती होत होती. मानव अधिकारांच्या जाहीरनाम्यातील हक्कांचा भारतीय राज्यघटनेमध्ये बऱ्याच अंशी अंतर्भाव दिसून येतो. उद्देश पत्रिकेमध्ये स्वातंत्र्य, समता, बंधुता हे मूल्य प्रवर्तित झाल्याचे दिसून येतात. तसेच राज्यघटनेच्या 3 भागात मुलभूत अधिकारांचा समावेश केलेला आहे. राज्य घटनेच्या 4 भागात राज्याच्या धोरणाची मार्गदर्शक तत्त्वे निर्धारित केलेली आहेत. नागरिकांकडून दुसऱ्यांच्या हक्कावर गदा येऊ नये म्हणून देखिल 10 मूलभूत कर्तव्य भारतीय राज्यघटनेत समाविष्ट करण्यात आलेली आहेत. मानवी अधिकारांच्या संरक्षणासाठी संसद व विविध विधिमंडळांकडून धोरणे व कायदे वेळोवेळी केले जातात. मानव अधिकार यांच्या अस्तित्वाशिवाय च प्रगत समाजाची, माणूसपणाची कल्पनाच करता येत नाही. म्हणून मानवी हक्काच्या संरक्षणाची अत्यंत गरज आहे. न्याययुक्त समाज निर्मिती, जातिभेदाचा विषवृक्ष, पुरुष प्रधान समाजात स्त्रियांची अवहेलना, दारिद्र्य, भ्रष्टाचार, दुर्बल समाजघटक, सर्वसमावेशक विकासाचा अभाव, कायद्याचा होणारा अधिक्षेप दहशतवाद, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या, पर्यावरण अवनती ही सद्यस्थितीतील मानवी हक्का समोरील आव्हाने म्हणून उभी आहेत. सध्याच्या परिस्थितीत मानवी हक्कांच्या संवर्धन आणि संरक्षणासाठी भारतीय राज्यघटनेमध्ये नव्या कलमांमध्ये न्याय लेखाची तरतूद करण्यात आलेली आहे. त्याचबरोबर विविध आंतरराष्ट्रीय संस्था, संघटना, राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय आयोग, अशासकीय संस्था धोरण कार्यक्रम व बिगर शासकीय संस्था या सक्रियपणे कार्य करीत आहेत. मानवी अधिकार यांच्या संरक्षणासाठी पोलिस यंत्रणा शिक्षण संस्था, मूल्याधिष्ठित शिक्षण प्रणाली, प्रसार माध्यमे, विविध विद्यापीठे, महाविद्यालयांमध्ये विविध अध्यासन केंद्रांची स्थापना करणे व सक्रिय होणे अत्यंत गरजेचे आहे. नागरिकांनी जर मूलभूत हक्क

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 25, Vol. 2
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

आणि कर्तव्य अबाधित ठेवायचे असेल तर नैतिक मूल्यांना आचरणात आणणे गरजेचे आहे. तरच कोणताही देशाला आंतरराष्ट्रीय पातळीवर महासत्ता होण्यास वेळ लागणार नाही. या लेखात मानवी हक्क नैसर्गिक व सामाजिक न्याय मानवी अधिकाराचा जाहीरनाम्यातील तरतुदी यांसोबत भारतीय राज्यघटना आणि हक्का संदर्भातील विविध तरतुदींचा अभ्यास करण्यात आलेला आहे. जीवन जगण्याचा अधिकार हा मानवाला निसर्गाने दिलेला मूलभूत अधिकार आहे. मानवी हक्काची संकल्पना नैसर्गिक हक्कांवर आधारलेली आहे. जगण्याचे स्वातंत्र्य हा माणसाचा जन्मसिद्ध अधिकार आहे. आणि म्हणून हा अधिकार सर्व मानवी अधिकारांचा स्रोत आहे. जगा आणि जगू या या सूत्रावर मानवी अधिकार आधारलेले आहेत. प्रत्येकाला जगण्याचा अधिकार दिलेला आहे. निसर्ग हा मानवा मानवा मध्ये भेद करत नाही. तर आपण हा भेदभाव का करावा. माणसामाणसांत भेद असण्याचे कोणतेही कारण नाही, सर्वांना सारखाच अधिकार हा समतेचा स्रोत आहे. स्वातंत्र्य, समता, आणि बंधुत्व ही मानवी अधिकारांची त्रिवेणी आहे, हे त्रिवेणी लोकशाहीचा पाया आहे आणि कळस आहे. तेव्हा मानवाला एकमेकांचे अधिकार हिरावून घेता येणार नाहीत. मनुष्य हा समाजशील प्राणी आहे. तो समाजात जन्म घेतो. सुखी समाधानाने जीवन जगू शकतो. मासा जसा पाण्याबाहेर राहू शकत नाही. तसा माणूस देखील समाजाबाहेर राहू शकत नाही. तसेच समाजात राहून देखील इतरांशी वैर करणे हिताचे नसते. समुद्रात लहान-मोठे मासे असतात. मोठे मासे लहान माशांना गिळंकृत करण्याचा नेहमी प्रयत्न करतात. म्हणून लहान माशांना स्वतःच्या संरक्षणाची जबाबदारी घ्यावी लागते. समाज हा समुद्रासारखाच आहे. त्यात राहणाऱ्या माणसांना देखील मत्स्य सिद्धांत लागू पडतो समाजात देखील बलाढ्ये माणसे दुर्बल माणसांना गिळंकृत करण्याचा प्रयत्न करतात. तेव्हा दुर्बल घटकांना प्रतिकूल परिस्थितीत तोंड द्यावे लागते. परंतु त्यांच्या मदतीला शासन संस्था धावून येते त्यांचे अधिकार अबाधित राखण्यासाठी शासनाकडून विविध कायदे, धोरणे, कार्यक्रम आखून अंमलात आणावी लागतात. हे सर्व कायदे व धोरणे सामाजिक न्यायाच्या तत्त्वावर आधारलेली असतात. नैसर्गिक न्याय आणि सामाजिक न्याय व्यवस्था यावर न्याय व्यवस्था उभी आहे. मानवी अधिकारांच्या संरक्षणाची जबाबदारी शासन व न्यायव्यवस्थेवर आहे.

मानवी हक्कांची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी-

मानवी हक्काची खरी सुरुवात इंग्लंडमध्ये झाली. मानवी हक्कावर राज सत्तेकडून अनेक बंधने घालण्यात आले. ही बंधने मानवी विकासाला आणि स्वातंत्र्याला बाधक ठरली या हक्कांच्या संरक्षणासाठी त्या काळात कोणतीही संघटना अस्तित्वात नव्हती. विविध विचारवंताने मानवी हक्काची जाणीव करून दिली, तेव्हा इंग्लंडमधील जनता पेढून उठली. राजाच्या अनियंत्रित सत्तेला लगाम घालण्यासाठी सरदारांनी राजापुढे काही मागण्या ठेवल्या व त्या मान्य करून घेतल्या. या मागणी पत्रालाच " मॅगना चार्टा " असे म्हणतात. राजा आणि सरदार यांच्यातील करार पत्रात प्रमुख्याने सरदारांच्या अधिकाराचा समावेश होतो. जनतेला कायदेशीर ठरतील अशी कलमे या सनदेत होती. यात राजाला अवैधरित्या कोणत्याही व्यक्तीस अटक करता येणार नाही.

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 25, Vol. 2
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

मोवदता मिळाल्याशिवाय कोणाचे खाजगी मातमता हिरावून घेतली जाणार नाही. कोणतेही कार्य कायदेशीर पद्धतीने करावे अशी तरतूद करण्यात आली.

1689 मध्ये इंग्लंडच्या संस्थेने क्रांतीनंतर 'बिल ऑफ राईट्स' पास केले. या कायद्याने राजा हा नामदारी बनला आणि पार्लमेंटचे वर्चस्व वाढले. 1789 मध्ये फ्रेंच राज्यक्रांती झाली. या फ्रेंच राज्यक्रांतीने मानवी हक्काचा पाया रचला. 1791 मध्ये अमेरिकन लिखित राज्यघटनेत दुरुस्ती करून नागरिकांना लिखित अधिकार प्राप्त करून देण्यात आले. 1933 मध्ये जर्मनीत संविधानात मूलभूत हक्कांचा समावेश करण्यात आला. 1936 मध्ये सोवियट रशियाने आपल्या मुळ राज्यघटनेत मानवी हक्कांचा समावेश केला.

मानवी हक्काचा अर्थ-

'रेण्डम ह्यूस विश्वकोश' नुसार अधिकार म्हणजे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त झालेले असे अधिकार ज्या व्यक्तीला सन्मानाने जीवन जगण्यासाठी अत्यावश्यक आहेत . 1993 चा भारतातील मानवी अधिकार कायदा. या कायदानुसार मानव अधिकार म्हणजे व्यक्ती स्वातंत्र्य जीवन आणि समतेशी निगडित असे मूलभूत अधिकार की ज्यांच्या संरक्षणाची हमी राज्यघटनेत दिली आहे आणि आंतरराष्ट्रीय ठरावा मध्येही यांचा समावेश आहे.

मानवी हक्कांचा जाहीरनामा -

पहिले महायुद्ध आणि दुसरे महायुद्ध या दरम्यान मानवी हक्कांचे उल्लंघन झाले. दुसरे महायुद्ध झाल्यानंतर 24 ऑक्टोबर 1945 मध्ये संयुक्त राष्ट्र संघटनेची स्थापना करण्यात आली. आणि संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या स्थापना पत्रामध्ये मानवी हक्कांना मानाचे स्थान प्राप्त झाले. संयुक्त राष्ट्र संघामार्फत 10 डिसेंबर 1948 रोजी मानवी अधिकारांच्या संकल्पनेला वैश्विक स्वरूप प्राप्त झाले 1948 ला युनोच्या महासभेत या ठरावास 58 देशांनी मान्यता दिली मानवी हक्कांचा जाहीरनामा विविध प्रश्नांचा विचार करणार असून त्यात 30 कलमे आहेत. यामध्ये युनोचे आर्थिक सामाजिक मंडळ मानवी हक्कांसाठी चांगले कार्य करत आहे. या मंडळाने प्रत्येकाला धर्मपालन, संपत्ती जतन, मतदान हक्क, लोकतांत्रिक प्रतिनिधी निवडणे, राजकीय आश्रय घेणे. प्रत्येकास शिक्षण, काम व विश्रांतीचा हक्क आहे. तसेच स्त्री आणि पुरुष यांना समान हक्क प्राप्त करून दिलेले आहेत. अशा हक्कामुळे मानवाला आपले जीवन सुखकर केलेली आहे. 10 डिसेंबर 1948 रोजी संघाच्या आमसभेने सार्वत्रिक मानवाधिकार घोषित केले. दस्तावेज संयुक्त राष्ट्रसंघाने मानव जातीच्या हाती दिला. वास्तविक ही मानव अधिकारांची सनद आहे. म्हणजे जणू या जागतिक संघटनेने जगातील सर्व स्त्री-पुरुषांना जगाचे नागरिकत्व वहाल केले. सर्वांना राष्ट्रीयत्व वर दावा करण्याचा अधिकार प्राप्त झालेला आहे. हा अधिकार मूलभूत मानवाधिकार यांचा जाहीरनामा म्हणून ओळखला जातो. या जाहीरनाम्याचा आरंभ एका महत्त्वाच्या विधानाने होतो" माणसे जन्मतः समान आहेत आणि त्यांना जन्मतःच अविच्छिन्न अधिकार व मूलभूत स्वातंत्र्य झालेली आहेत. अधिकार आणि ते उपभोग घेण्याचे मूलभूत स्वातंत्र्य मानवजातीला या दस्तऐवज यांनी दिलेले आहे. मानव अधिकार आणि भारतीय राज्यघटनेतील मूलभूत अधिकारांची तुलना स्वातंत्र्य आणि समतेचा अधिकार - कलम 14 कायद्यापुढे समानता आणि कायद्याचे समान संरक्षण कलम 15 धर्म ,वंश ,जात ,लिंग ,जन्म ,ठिकाण या

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 25, Vol. 2
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

आधारावर कोणासही भेदभाव न करणे 2) जगण्याचा स्वातंत्र्याचा आणि व्यक्तिगत सुरक्षिततेचा अधिकार - कलम 21 नुसार जगण्याचा आणि व्यक्तिस्वातंत्र्याचा अधिकार 3) गुलामगिरी पासून संरक्षण कलम 23 4) विचार स्वातंत्र्य, धर्मस्वातंत्र्य - कलम 25 5) शिक्षणाचा अधिकार - कलम 21 अ दहा वर्षांच्या मुलांना शिक्षणाचा अधिकार 6) माहिती आणि विचार स्वातंत्र्याचा अधिकार कलम 19 अ भाषण आणि अभिव्यक्तीचे स्वातंत्र्य 7) शांततापूर्ण मार्गाने संघटित होण्याचा अधिकार - कलम 20 शांततापूर्ण मार्गाने संघटित होण्याचा व संघटना स्थापन करण्याचा अधिकार 8) राष्ट्राच्या भौगोलिक सीमा रेषेमध्ये सर्वत्र संचार आणि वास्तव्य करण्याचा अधिकार - कलम 19 च भारताच्या राज्य क्षेत्रांमध्ये काही भागात करण्याचा आणि वास्तव्य करण्याचा अधिकार आहे

संयुक्त राष्ट्रसंघाने मानवी अधिकारांची घोषणा केली त्यासोबतच, भारतामध्ये भारतीय राज्यघटना निर्मितीची प्रक्रिया सुरु होती. राज्यघटनेचा मसुदा व या घटना परिषदेमध्ये साधकबाधक चर्चा सुरु होती. घटना निर्मितीच्या प्रक्रियेला गती प्राप्त झाली होती. मानवी अधिकारांवर त्याच काळात चर्चा आणि काही परंपरागत मूल्य मानवी हक्कांसाठी फार मोठी अडचण निर्माण करणारे आहेत. आपल्या राज्यघटनेमध्ये, विविध देशांच्या राज्यघटनेमध्ये जे जे चांगले आहे ते समाविष्ट करण्याचा प्रयत्न घटनाकारांनी त्यावेळेस केलेला आहे. राज्यघटनेची उद्देशपत्रिका हे तर भारतीय प्रजासत्ताकाचे प्रवेशद्वारच आहे.

या प्रवेशद्वाराच्या पायामध्ये मानव अधिकार आहेत. सामाजिक, आर्थिक व राजकीय न्याय, विचार, अभिव्यक्ती, धर्म, श्रद्धा व उपासनाचे स्वातंत्र्य, प्रतिष्ठा व संधीची समानता, व्यक्ती सन्मान, राष्ट्रीय ऐक्य व अखंड ते साठी बंधुत्व या चार मुल्यांवर भारतीय राज्यघटना उभी असलेली दिसून येते. यामध्ये मानवी अधिकार प्रतिबिंबित होतात.

घटनेतील तिसरा भाग हा मूलभूत अधिकारांचा आहे. मूलभूत अधिकार परिभाषित करणारा हा तिसरा भाग, घटनेचा आत्मा आहे. त्यातील मूलभूत अधिकार हे मानव अधिकार आहेत. यामध्ये कलम क्रमांक 12 ते 35 मध्ये मूलभूत अधिकारांचे स्वरूप विशद केलेले आहे. यामध्ये कलम 19-महत्वाचे आहे. भाषण व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, शांतता, शस्त्र विरहित एकत्रित जमण्याचे स्वातंत्र्य, किंवा संघटना निर्माण करण्याचे स्वातंत्र्य, देशात कोठेही संचार करण्याचे, आणि देशाच्या कोणत्याही भागात फिरण्याचे व स्थायिक होण्याचे स्वातंत्र्य ही नागरिकांची मूलभूत स्वातंत्र्य आहेत. 21 वे कलम जीवनाचे संरक्षण आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्य याची ते हमी देते. अन्न, पाणी, निवारा, आरोग्य आणि शिक्षण या गोष्टी अनिवार्य आहेत. शिक्षणाला मूलभूत अधिकार म्हणून मान्यता मिळाली आहे. ज्यावर मोफत व अनिवार्य शिक्षणाचा कायदा आधारीत आहे. कायद्याचे शासन आणि कायद्यासमोरची समानता या दोन मूलभूत तत्वावर लोकशाही शासनाचा डोलारा उभा आहे. गुन्हा केल्याशिवाय कोणालाही अटक करता येणार नाही व कारागृहात डांबून ठेवता येणार नाही. वेठबिगारी कोणावरही लादता येणार नाही. वालमजुरीस कोणालाही प्रोत्साहित करता येणार नाही. या मूलभूत अधिकारांच्या केंद्रस्थानी मानव ठेवण्यात आलेला आहे.

घटनेत फक्त मूलभूत हक्कांची व्यवस्था करण्यात आलेली नाही, तर कलम 32 व कलम 226 नुसार मूलभूत हक्कांच्या संरक्षणासाठी सुद्धा तरतुद करण्यात आलेली आहे. घटनेच्या कलम 32 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे मूलभूत हक्कांच्या संरक्षणासाठी न्यायालयाकडे पुढील पाच प्रकारे अर्ज करता येतो.

1) बंदीप्रत्यक्षीकरण 2) परमादेश 3) अधिकारपृच्छा 4) प्रतिषेध 5) उत्प्रेषण

मूलभूत हक्कांच्या प्रकरणातील सर्व हक्क हे मानवी हक्कांच्या जाहीरनाम्यातील तरतुदींना अनुसरून आहेत. राज्यघटनेतला 4था भाग हा राज्याच्या धोरणाची मार्गदर्शक तत्वे निर्धारित करणारा आहे. समाजात सर्वांना न्याय, प्रतिष्ठा आणि विकासाची संधी मिळेल. समान काम समान वेतन या तत्वावर स्त्री-पुरुषांना रोजगार मिळेल. लहान मुलांची महिलांची छळवणूक करता येणार नाही. तसेच सार्वत्रिक शिक्षणाची व्यवस्था, सामाजिक सुधारणा, आजार, अपघात, वृद्धावस्था, इत्यादी प्रसंगी मदतीची व्यवस्था या भागात केलेली आहे. या सर्व तरतुदी श्रेष्ठ मानवी मूल्य आणि मानवी हक्कांची जोपासना करणारी आहेत. बेचाळीसाच्या घटनादुरुस्तीनुसार मार्गदर्शक तत्वांच्या अंमलबजावणीला मूलभूत हक्कापेक्षा श्रेष्ठ स्थान देण्यात आलेले आहे. भारतीय राज्यघटनेने नागरिकांना मूलभूत अधिकार दिले आहेत. त्याप्रमाणे त्यांच्याकडून काही कर्तव्यांचीही अपेक्षा केलेली आहे. 42 व्या घटना दुरुस्तीनुसार कलम 51 मध्ये या घटनेच्या भाग 4 मध्ये चार अ हा भाग जोडून दहा मूलभूत कर्तव्ये समाविष्ट केलेले आहेत. भारतामध्ये कायद्याचे राज्य असून भारतीय कायद्यांमध्ये मानवी हक्कांच्या जाहीरनाम्यातील जी 30 कलमे आहेत, त्या विविध कलमांमधून मानवी हक्कांच्या जाहीरनाम्यातील कलमे प्रतिबिंबित होत असलेली दिसून येतात. त्याची पायमल्ली होऊ नये म्हणून भारत सरकार आणि राज्य कायद्यांची निर्मिती करून त्याची अंमलबजावणी करण्याचा प्रयत्न करत असतात. त्याचबरोबर मानवी संरक्षणास समोर विविध प्रकारची सद्यस्थितीमध्ये आपणाला आव्हाने दिसून येतात. हे आव्हाने दूर करण्यासाठी कायद्यांचा आधार घेऊन मानवी हक्कांच्या संरक्षणासाठी विज्ञान, विवेकवाद, धर्मनिरपेक्षता, लोकशाहीप्रधान मूल्यांच्या आधारे जागतिक व राष्ट्रीय पातळीवर सुरु असलेल्या प्रयत्नांना साद घालून मानवमुक्तीच्या यात्रेतील यात्री होण्याचा प्रयत्न सर्वांनी करणे अभिप्रेत आहे. तसेच शासकीय संस्था, पोलीस यंत्रणा यांनी वेळोवेळी सकारात्मक भूमिका बजावणे काळाची गरज आहे. मूल्याधिष्ठित शिक्षण प्रणालीचा अविष्कार होणे गरजेचे आहे. मूल्यांचे भान बाळगणे अत्यंत गरजेचे आहे. त्या मानवी अधिकारांचा महाविद्यालयीन अभ्यासक्रमात समावेश व्हायला हवा. महाविद्यालय व विद्यापीठांमध्ये विविध अभ्यास केंद्रामार्फत याची अंमलबजावणी होऊन, संरक्षण व संवर्धन व्हावयास हवे,

संदर्भसूची

- 1) प्रो. मधुसूदन त्रिपाठी, भारत मे मानव अधिकार, ओमेगा पब्लिकेशन, नवी दिल्ली, 2010.
- 2) प्रदीप त्रिपाठी, मानव अधिकार आणि भारतीय संविधान - संरक्षण एवम विश्लेषण, राधा पब्लिकेशन, नवी दिल्ली.

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 25, Vol. 2
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

- 3) भा. ल. भोळे, भारतीय संविधान सिद्धांत व व्यवहार
- 4) डॉ. सक्सेना, महिला अधिकार एवं कानून जागृकता - प्रावधान, उपयोगिता, रिंतू पब्लिकेशन्स, जयपुर.
- 5) अरुण रॉय, भारत का राष्ट्रीय मानव अधिकार आयोग, कार्य, भावी परिदृश्य, राधा पब्लिकेशन्स, नवी दिल्ली, 2005.